

9. Певний П. У Володимирському казані.// Українська Нива.-1928р. – ч. 89(170). – 4 грудня. – С. 5
10. Певний П. Слідство над пан. отцем Боришкевичем.// Українська Нива.-1928р. – ч. 89(170). – 8 грудня. – С. 4.
11. Певний П. Чому ми мовчимо.// Українська Нива.-1929р. – ч. 24-25(197-198). – 15 червня. – С. 5.
12. Річинський А. Боротьба за Український собор.// Українська Нива.-1927р. – ч. 22(26). – 25 березня. – С. 5.
13. Річинський А. Сучасний Український Церковний Рух.// Українська Нива.-1926р. – ч. 1/2. – 1 листопада. – С. 5
14. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): монографія / Н.Г.Стоколос. – Рівне: РІС КСУ – ППФ «Ліста - М». - 2003. – 480с.
15. Стоколос Н.Г. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918-1939 рр) щодо православної церкви й українців// УІЖ. – 2005. № 5.
16. Тележинський М. За Українську вимову в богослужінні. Процес Петра Колесника – селянина с. Колоденьки, Рівненського повіту.// Українська Нива.-1933р. – ч.18-19.(379-380). – 21 травня. – С. 4.
17. Чмелик В. Село Жабче, Луцького повіту.// Українська Нива.-1928р. – ч. 17(36). – 28 листопада. – С. 4.
18. Чмелик В. Село Секунь на Ковельщині. Несвідомість чи збалансування?// Українська Нива.-1928р. – ч. 89(170). – 4 грудня. – С. 5.
19. Шиманович. І. Західна Україна. Територія і Населення. Статистична Розвідка. Львів 1926. – 252 с.
20. Правове положення Святої Автокефальної Православної Церкви в Польше. Доклад на I-му Поместному Собору Православної Церкви в Польше – Варшава 1931. с – 77 с.
21. Свитич А. Православная церковь в Польше и ее автокефалия // Пра- вославная Церковь на Украине и в Польше в XX столетии 1917 – 1950 гг. Сборник / А. Свитич. – М., 1997. – С. 87–290.
22. Archiwóm Akt Nowych w Warszawie, MWR i OP, sygn.1023, k.21. Pismo Episkopa Krzemienieckiego do Zarządu Okręgu Wołyńskiego.19.III.1921.
23. Kolbuk Witold. Cerkiew prawosławna w Polsce międzywojennej. Warszawa 1989r. – 254 s.
24. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku Województwo Wołyńskie. – Warszawa : Nakładem Głównego urzędu statystycznego, 1926. – Т. XXIII. – 208 s.
25. Heyer Fridrich. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. Koeln. 1953. – 324 s.
26. Józewski H. Opowieść o istnieniu. T.2. Cz.4. – «Wołyń». – BUW,DR , № акс.3189.

УДК 94(477)

А. Жив'юк

«КУРКУЛІ» ТА «ІНДУСИ» ПРОТИ КОЛГОСПІВ: ЗАВЕРШЕННЯ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА РІВНЕНЩИНІ

У статті розглядається суцільна колективізація і зселення хуторів на Рівненщині як інструмент примусової радянської західних областей Української РСР.

Ключові слова: Західна Україна, Рівненщина, радянська, колективізація, хутори, компартноменклатура, «куркуль», «індус» (селянин-одноосібник).

In the article the continuous collectivization and settlement farms in Rivne region regarded as an instrument of forced Sovietization western regions of the Ukrainian SSR.

Key words: Western Ukraine, Rivne region, Sovietization, collectivization, comparty leadership, «kulak», «indus» (individual farmer).

Процес повоєнної радянської західних областей УРСР, який передбачав придушення тут національно-визвольного руху, запровадження радянської владної вертикалі, створення індустріальної бази, реалізацію соціальних проектів – україномовної освіти і безкоштовної медицини, колективізацію на селі – не був уловні зреалізований у рамках четвертої «відбудовної» п'ятирічки. Головна проблема для компартійної влади полягала в тому, що на кінець 1940-х рр. лише частково колективізоване західноукраїнське село залишалось, у значній мірі, поза впливом комуністичної системи, продовжуючи слугувати базою для все ще численного націоналістичного підпілля.

Феноменом збройного опору комуністичній системі, зокрема на Волині й Поліссі, який та не могла достатньо контролювати з огляду на його історико-географічну природу, були хутори. Ще на початку ХХ ст. аграрні перетворення царського уряду одержали найкращий результат на Волині, котру П. Століпін вважав для себе своєрідним експериментальним «полігоном». Йдеться про хуторизацію Волинської губернії, яку царизм хотів зробити зразковим краєм відрубної системи [10, с.65-69].

У 1900-х-1910-х рр. Волинь пережила процес «суцільної хуторизації», здійсненої царською владою, а наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. – процес суцільної ліквідації хуторів, здійсненої радянською владою. Змінились державно-політичні режими й пріоритети їх діяльності, незмінним залишилось одне – використання історичного регіону як полігону для здійснення соціальних експериментів. Зумовлено це було тим, що волинсько-поліський регіон мав специфіку історичного розвитку та природно-географічного чинника. На початку ХХ ст. зіграла свою роль значна заводненість регіону – хутори могли утворюватися при розверстуванні й розподілі землі здебільшого там, де була близькість до води. Умови поліської зони в цьому відношенні сприяли розселенню цілих сільських громад. У середині ХХ ст. на перший план вийшла велика залісненість Волині-Полісся. Повстанські формування чисельністю декілька сот і навіть тисяч людей могли впродовж тривалого часу базуватись у лісових масивах, залишаючись недосяжними чи то для німецької, чи то для радянської влади. Тому для їх ліквідації необхідний був комплекс заходів, не лише силових, а й ідеологічних, економічних (створення колгоспів), соціальних (зселення хуторів) і навіть природничих (вирубка лісів, меліорація).

З 1947 р. основний фронт протистояння радянської влади і націоналістичного підпілля за домінування в західноукраїнському селі проліг навколо колективізації. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про поліпшення масово-політичної роботи, подальший розвиток колгоспного будівництва і ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР» від 1 червня 1948 р. безпосереднім чином пов'язувала «зміцнення морально-політичної єдності бідняцько-середняцьких мас селянства західних областей» і утворення колгоспів з «підривою бази залишків українсько-німецьких націоналістів та їх підпілля» [8, с. 325].

У випадку відмови з боку селян-«індусів» вступати до колгоспу («індусами» зневажливо називали селян-одноосібників), вони, як «куркулі, підкуркульники і вороги радянської влади», підлягали ув'язненню, а їх сім'ї – виселенню у віддалені райони СРСР. Виступаючи на другій облпартконференції в 1948 р. прокурор Рівненської області І. Комолов визнав, що в 1947 р. були допущені порушення радянської законності «в частині викривлення класової лінії: значна частина селян-середняків була зарахована до групи куркулів» [1, арк.66].

З куркульством боролись як економічними, так і репресивними методами. У червні 1947 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про порядок заготівлі сільськогосподарської продукції в куркульських господарствах Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Рівненської, Волинської і Чернівецької областей», відповідно до якої збільшувались на 50% норми поставок сільськогосподарської продукції, а термін її здачі зменшувався. 23 серпня 1947 р. Рада Міністрів УРСР затвердила постанову «Про оподаткування сільських господарств західних областей УРСР», згідно з якою на господарства з прибутком 10 тис.

крб. встановлювалися надбавки до податку в розмірі 50%. У тому ж 1947 р. з'явився указ Президії Верховної Ради СРСР «Про державний податок на кон'юктурні прибутки куркульських господарств західних областей УРСР». Податок встановлювався у розмірі 1000 крб. з кожного гектара землі.

Однак, на думку компартійної номенклатури, ці заходи виявились недостатньо ефективними. 18 серпня 1950 р. керівники УРСР Л. Мельников і Д. Коротченко звернулися до Й. Сталіна з проханням дозволити виселення «куркулів», які стояли на заваді завершенню колективізації сільського господарства в західних областях. Загалом планувалося ліквідувати 1200 господарств, їх майно конфіскувати і передати колгоспам. Попередньо власники цих господарств мали погасити «борги» перед державою. Продовольче зерно, зернофураж та олійні культури передавались державі. Згідно постанови Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1951 р. «Про виселення куркулів з сім'ями із західних областей УРСР» було вислано 12135 осіб. У постанові вимагалось від міністерств скоординувати зусилля для організації вислання «куркулів» та їх сімей згідно списків, затверджених виконкомом обласних рад, і працевлаштування їх в ліспромгоспах Міністерства лісової та паперової промисловості СРСР у районах Східного Сибіру.

«Серйозні недоліки і помилки в колгоспному будівництві Рівненської області» мали місце до початку 1950-х рр., що зафіксовано у постанові ЦК КП(б)У, прийнятій у лютому 1950 р. [14, арк.65-66]. На той час процент колективізації в області складав 64,9% селянських господарств і 63,8% орної землі. Водночас, у 62 селах з 16 районів області не було створено колгоспів. 14 районів з 30 мали процент колективізації нижчий від обласного: Гошанський – 40,8%, Мізоцький – 20,5%, Тучинський – 21%, Здолбунівський – 33,1%, Клеванський – 29,5%, Рівненський – 36,3% та ін. [14, арк.67].

28 червня 1950 р. інспектор ЦК КП(б)У Галенко і заступник начальника відділу МДБ УРСР Сухонін подали в ЦК доповідну записку про політичне й організаційно-господарське зміцнення колгоспів Рівненської обл. (характерно, що МДБ фігурує серед тих організацій, які безпосередньо займаються колективізацією). Галенко і Сухонін рапортували, що станом на 20 червня в області колективізовано 99% селянських господарств (лишилось 1567 одноосібників). Злам, який відбувся за 4 місяці (з 65% до 99% колективізованих господарств), став наслідком жорстких репресивних заходів щодо «куркулів», розгортання зселення хуторів, чистки серед колгоспного керівництва, створення в кожному колгоспному селі озброєних груп охорони громадського порядку.

Так, на колгоспних зборах, які відбулись у цей час, було виключено з числа колгоспників, за неповними даними, 720 «куркульських» господарств. Те, що це був метод залякування селян, ліюструє приклад колгоспу ім. Жданова (с. Птича Вербського району), де завідувач відділу пропаганди і агітації райкому КП(б)У Рибак, отримавши в райвиконкомі дані про «куркульські» господарства за 1941-1946 рр., наполіг на внесенні у рішення загальних колгоспних зборів пункту про виключення з колгоспу «куркулів» Івана Шеремета (вбитий на фронті в 1944 р.), Дмитра Жегетка (помер у 1946 р.), Ганни Федорчук (не була членом колгоспу) [15, арк.448]. Окрім того, розпочалась інтенсивна підготовка до переселення «куркулів» у Херсонську обл., зокрема у Клеванському районі. Проведення рішучої роботи щодо зселення хуторів автори доповідної записки в ЦК включили до переліку першочергових рекомендацій щодо зміцнення колгоспів.

За результатами колгоспних зборів відсторонено від керівних посад 805 осіб, у тому числі 125 голів колгоспів, 306 членів правління, 150 бригадирів, 224 рахівники та ін. Промовисті мотиви цих звільнень: 231 особа усунуті як «куркулі», 272 – як «колишні бандити і бандпосібники», 302 – як «п'яки і нероби» [15, арк.449].

Для охорони колгоспної власності і порядку створено 940 озброєних груп, в яких нараховувалось 7243 людини [15, арк.452]. 27-28 липня 1950 р. відбулась обласна нарада старших цих груп (загальна кількість ГОПІ досягла 1066) і дільничних уповноважених МВС, котрі були їх кураторами. Серед іншого, вона засвідчила перевищення ГОПІ своїх прав, «втручання в роботу виконкомів сільрад і правління колгоспів», «порушення радянського правопорядку». ГОПІ творчо застосували методи з практики діяльності радянських каральних структур, запровадивши на території окремих сіл елементи табірної життя. Так, в с. Іванівка Сосновського району «з метою посилення охорони села» було фактично запроваджено «комендантську годину»: заборонено ходіння селян вулицями з 10 години вечора до ранку. В с. Каноничі Володимирецького району ГОПІ використовувалися головною колгоспу в якості «конвойної команди» для збору колгоспників на роботу у вихідні дні (очевидно, йшлося про неділі та релігійні свята) [17, арк.267-274].

Не зважаючи на вжиті заходи, становище новостворених колгоспів і новонавернених колгоспників залишалось вкрай тяжким, що засвідчує довідка начальника УМДБ у Рівненській області Т. Михальчука від 9 лютого 1951 р. про політичні реактування населення: «Хліб весь обмолотили, а хліба нема. Коні здихають, тому що нічого давати. В колгоспі падіж 18 коней. Овса нема, сіна нема» (с. Друхів Сосновського району); «Ходили ціле літо на роботу і залишились без хліба, члени правління все пропили» (с. Кривичі Рівненського району); «Колгоспникам пшениці не дали, а гроші правління колгоспу пропило» (с. Хотин Олександрійського району); «В нашому колгоспі майже кожен день падіж коней і свиней. Коні у нас стали панянками, на ногах не хочуть стояти, а висять на шлеях. Я б хотів, щоб наше правління так попанувало» (с. Харалуг Межирицького району) [18, арк.4-6].

У 1950 р., після укрупнення господарств, у Рівненській обл. нараховувалось 570 колгоспів і 279806 членів колгоспів. З 570 голів колгоспів спеціалістів сільського господарства з вищою освітою було 5, з середньою освітою – 68, ще 18 мали вищу і середню не сільськогосподарську освіту. Членів і кандидатів у члени ВКП(б) серед голів колгоспів було 275. 139 керівників отримували гарантовану грошову оплату, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 9 липня 1950 р. У ході звітно-виборної кампанії замінено 156 голів колгоспів (основні причини – розвал роботи, зловживання, порушення статуту сільськогосподарської артілі). Потреба колгоспів у спеціалістах сільського господарства складала як мінімум 300 агрономів і 300 зооветпрацівників [22, арк.145-147].

Рівень продуктивності тодішніх колгоспів можна проілюструвати фактами, які були повсюдними: щоб виконати держпоставку м'яса колгосп ім. Франка Мізоцького району в 1951 р. мусив купувати 12 голів свиней, а в 1952 р. – 3; надої молока в колгоспі ім. Хрущова Дубровицького району дорівнювали 3 літрам у день від корови [22, арк.143-144].

Грошові доходи колгоспів на 1 січня 1952 р. склали 141785795 крб., з яких у різних господарствах виплачено на трудові колгоспникам від 13 коп. до 4 крб. 40 коп. Обком КП(б)У вбачав причину такого стану в недостатній свідомості та трудовій дисципліні колгоспного селянства, апелюючи до таких оцінок: «Ми самі винні в тому, що мало отримали на трудові хліба, а грошей взагалі не отримали» (колгосп ім. Калініна Мізоцького району) [22, арк.144,147].

Таким чином, форсована суцільна колективізація 1950-1952 рр. у західних областях УРСР не тільки не усунула існуючу соціальну напругу на селі (несприйняття більшістю населення колгоспів як форми господарювання, відчуженість між органами радянської влади і сільською масою), а й привела до нових конфліктів і непорозумінь, зумовлених брутальними методами колективізації, організаційно-господарською слабкістю новостворених колгоспів та зубожінням основної маси колгоспників. Зняття цієї напруги, на думку влади, мала послужити переселенська акція, основною мішенню якої стали невеликі поселення, найперше хутори.

Підготовча фаза до здійснення акції переселення селян з західних у південні області УРСР розпочалась з початку 1949 р., коли облвиконком західних областей УРСР отримали з Києва завдання надати відомості про хуторські поселення та розпочати серед хуторян агітаційну кампанію за переселення в східні і південні області УРСР. Зокрема, 3 травня 1949 р. голова Рівненського облвиконкому П. Васильківський надіслав інформацію для голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи, яка містила «економічну характеристику населення області і відомості про хуторські поселення». За інформацією П. Васильківського, станом на 1 березня 1949 р. у Рівненській обл. знаходилось 2147 хуторів, у яких нараховувалось 37663 господарств і 146180 мешканців [2, арк.6-76]. Номенклатурні працівники районного і обласного рівнів (начальник УМВС І. Антонюк, секретар Березнівського райкому КП(б)У

Усатий та ін.) провели ряд зустрічей і бесід з одноосібниками і колгоспниками, на яких ті виявили бажання переселитись в одну зі східних чи південних областей УРСР (с. Лінчин Березнівського району, колгосп ім. Хрущова – 203 господарства, 1100 осіб; с. Острівськ Зарічненського району, колгосп ім. Хрущова – 79 господарств, 204 осіб; с. Тутовичі Сарненського району, колгосп «Шлях до комунізму» – 214 дворів, 810 осіб; с. Єльне Клесівського району – 180 дворів; с. Комарівка Степанського району – 94 дворів; с. Глинне Рокитнівського району, колгосп ім. Шверника – 171 дворів, 687 осіб; х. Дубрівка Рафалівського району – 50 дворів, 354 осіб; та інші – всього в інформації згадується 14 населених пунктів з восьми районів). Серед причин такого рішення вказано на погані, заболочені землі в польських районах області, де немає перспективи для розвитку сільського господарства, як також (sic!) на терор «українсько-німецьких націоналістів». Окрім того, у 1950 р. передбачалося зселення 1284 селянських господарств з території, відведеної під артополігон, до якої потрапили села і хутори Клесівського, Березнівського і Сосновського районів [2, арк.2-5], як також зселення сіл і хуторів Тучинського та Гошанського районів під час створення Тучинського полігону [11].

12 серпня 1949 р. затверджена постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про переселення колгоспників і одноосібних селян у колгоспи і радгоспи південних областей УРСР». Відповідно до постанови для переселенців у південні області передбачалася низка пільг, зокрема, вони звільнялися на 2 роки від грошових податків і страхових платежів, їм списувалися заборгованість по цих платежах за минулі роки, видавалася допомога у розмірі 700 крб. на голову сім'ї і 250 крб. на кожного члена сім'ї, надавалися кредити. Виконкоми районних рад і райкоми КП(б)У були зобов'язані не пізніше 25 серпня 1949 р. затвердити по кожному селу і колгоспу план відбору колгоспників і одноосібних селян для переселення їх у 1949 р. на добровільних засадах у колгоспи Херсонської обл., закінчивши цю роботу до 1 листопада 1949 р. Симптоматично, що вказана постанова і відповідні рішення обласних (Рівненський облвиконком прийняв свою постанову 22 серпня 1949 р. за №1231) та районних органів влади носили таємний характер [4, арк.48-49].

22 серпня 1949 р. у Рівному проведена спільна нарада перших секретарів РК КП(б)У і голів райвиконкомів з питання переселення. У кожному районі створена комісія з переселення. Для надання практичної допомоги в проведенні роботи облвиконком і обком КП(б)У направив у райони 60 осіб (по 2 особи на район) з числа обласного радянсько-партійного активу. Проводилися індивідуальні бесіди з селянами і загальні збори колгоспників. У вересні 1949 р. прибули 29 уповноважених з Херсонської обл. В результаті проведеної роботи на 5 вересня 1949 р. було подано 50 заяв від сімей колгоспників і 128 заяв від одноосібників про переселення.

Спочатку в Херсонську обл. відправити дві групи «ходоків» для ознайомлення з умовами життя. Після цього візиту все населення с. Лінчин Березнівського району переселилося в Херсонську обл. Перший ешелон з переселенцями з Дубровицького району був відправлений 28 вересня 1949 р., поїхало 39 сімей. На 1 січня 1950 р. в Херсонську обл. переїхало 2502 сімей, в Дніпропетровську обл. – 21 сім'я, у Запорізьку обл. – 27 сімей, у Полтавську обл. – 1 сім'я. Переселені 2551 сім'ї склали 9431 особи, з них працездатних – 5023, чоловіків – 2084, жінок – 2944 [3, арк.350-352].

Однак, з наскоку реалізувати плани наміченого переселення не вдалось, що й констатувала постанова Рівненського облвиконкому від 3 жовтня 1949 р. №1531. Стан роботи з переселення був визнаний у ній незадовільним. Зазначалося, що голови Деражненського, Корецького і Олександрійського райвиконкомів, не зрозумівши великого політичного значення, яке має переселення, впродовж 2 місяців не забезпечили виїзд на переселення жодної сім'ї [4, арк.56]. У своїй постанові від 3 листопада 1949 р. №1708 облвиконком погрожував покараннями для працівників, які не забезпечили виконання плану переселення. Голова Мізоцького райвиконкому Парфенюк був попереджений, якщо він до 15 листопада 1949 р. не виконає встановлений план переселення, то понесе суворе стягнення [4, арк.59]. Нарешті, у постанові облвиконкому від 13 грудня 1949 р. №1880 ці стягнення набули реальних обрисів. За провал роботи з відбору і відправки переселенців у колгоспи і радгоспи південних областей УРСР заступникові голови Мізоцького райвиконкому Діброві оголошено сувору догану і попереджено, якщо протягом 10 днів план виконано не буде, постане питання про його перебування на займаній посаді [4, арк.61].

Знаходячись під загрозою покарання, місцеві керівники намагалися за будь-яку ціну виконати вказівки згори. Так, у с. Біле Зарічненського району відбулись збори колгоспників, на яких подано 2 заяви на переселення, проте районне керівництво зробило висновок, що має переселитися все село в кількості 212 господарств. Виник інцидент, внаслідок якого голова райвиконкому Нестерук був усунутий зі своєї посади.

Постановою Рівненського облвиконкому і обкому КП(б)У від 15 лютого 1950 р. затверджено план на 1950 р., яким передбачено переселення 3720 сімей, у тому числі в колгоспи Херсонської обл. – 3270 сімей, у радгоспи – 250, у колгоспи Сталінської обл. – 200 [5, арк.9]. Для заохочення переселенців Рівненський облвиконком у постанові від 28 лютого 1950 р. №251 перебачив для них ряд пільг: надання зернової позики в розмірі півтора центнера на голову сім'ї та півцентнера на кожного члена сім'ї з її поверненням протягом 2-х років; звільнення на 2 роки від обов'язкових сільськогосподарських поставок державі [5, арк.17]. Не зважаючи на це, бажаних виїхати в південні та східні області УРСР було небагато. Зокрема, на 10 березня 1950 р. у Рафалівському районі надійшло 15 заяв, у Клеванському – 15, у Млинівському – 19. Як наслідок, голова Рафалівського райвиконкому Хребтов отримав догану. За інформацією уповноваженого Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У в Рівненській обл. Курінного, станом на 15 травня 1950 р. переселено в південні області 1059 господарств (28,4% від річного плану) [16, арк.172]. Перший секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Чучукало повідомляв, що на 7 червня 1950 р. у колгоспи і радгоспи Херсонської, Сталінської та Дніпропетровської областей виїхало 1207 сімей колгоспників і селян-одноосібників (32,5% від річного плану) [16, арк.239].

Постановою Рівненського облвиконкому від 14 липня 1950 р. №1145 оголошено про переселення у колгоспи Кіровоградської обл. 429 сімей. При цьому наголошувалося, що у сім'ях має бути не менше 2-х працездатних, переселенців відправляти лише зі зрубами для будинків або забезпечити кожному сім'ю не менше 10 кубометрами лісоматеріалів [5, арк.42].

На практиці справа із забезпеченням переселенців виглядала дещо інакше. Частина тих, хто виїхав до Херсонської обл., повернулись назад, оскільки їх погано прийняли і не влаштували на новому місці. Наприклад, С. Кайстренка, котрий з дружиною і 12-річною донькою переселився з смт. Клевань у колгосп ім. Леніна Чаплинського району, розмістили в землянці, де не було навіть плити. Корову, козу і двох поросят тримали під відкритим небом. Кілька разів Кайстренко звертався за допомогою в райвиконком і райком партії, але йому відмовили. Мешканка с. Озерськ Висоцького району М. Пляшко повідомляла: «В Херсонську область, Каховський район, с. Любимівка, кол-сп «Більшовик» прибула 6/Х-49 року. Сім'я складається з 6 осіб, квартиру надали не відремонтовану, палива не було, зверталась до голови за підводною привезти кураю, відмовляв, тому палили лісоматеріалом, який привезений для побудови дому. Залишок лісу колгосп забрав, також забрав бика, кормів для корови не було, і її продали. На роботу в колгосп ходили 4 людини і нічого їм не заплачено – тому вирішили виїхати на батьківщину» [16, арк.173-174]. Випадки повернення переселенців були непоодинокими.

За 1951 р. з Рівненської обл. відправлено 2750 сімей переселенців, у яких нараховувалося 12772 осіб, в тому числі чоловіків працездатного віку (16-59 років) – 2816, з них у Кіровоградську обл. – 1807 сімей, 8506 осіб, 1878 чоловіків; у Херсонську обл. – 663 сімей, 3084 осіб, 673 чоловіків; у Сталінську обл. – 280 сімей, 1182 осіб, 265 чоловіків [7, арк.1].

Умови існування, в яких опинились багато хто з переселенців на південь і схід УРСР, яскраво схарактеризовані у зверненні старого більшовика Ф. Ольховського до секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова та голови Ради Міністрів СРСР Д. Коротченка про неподобства у зв'язку з переселенням мешканців Волині на південь України. Він був відряджений Міністерством бавовнорозведення в радгосп ім. Шмідта Очаківського району Миколаївської області, де йому довелося зіштовхнутись з проблемою становища сімей

переселенців. У 1951 р. більше 40 цих сімей втекли з радгоспу ім. Шмідта, отримавши належні їм при переселенні кошти (1,5-2 тис. крб. на сім'ю). Основною причиною такої масової втечі стало житлове питання: дві-три сім'ї змушені були жити в одній кімнаті двох невеликих кімнатах. У той же час, радгосп був зобов'язаний надавати переселенцям присадибні ділянки і допомагати в отриманні кредитів і будівництві житла. Ф. Ольховський зазначає, що у 1950 р. для переселенців зведено силами радгоспу більше 30 «так званих будинків», ілюструючи свою думку щодо цього таким чином: «Це дореволюційні казахські чи киргизькі мазанки, з тією різницею, що ті мазанки побудовані з добротної глини, перемішаної з соломою чи половиною, і дещо стійкі, а мазанки, побудовані в радгоспі, – з чорнозему без домішки соломи чи полови, і в результаті в 1951 році у більшості причілкові стіни розвалились, а інші стіни на черзі до падіння, причому вартість такого будинку визначена від 4 до 6 тисяч, природно, мало охочих брати собі таке житло. Правда, в 1951 році тип будівель дещо змінений – стіни виводяться з каменю-вапняку з належним розміщенням внутрішніх приміщень, але й нові будинки мало кого можуть привабити з тієї причини, що їх вартість, за відомостями переселенців, дуже висока, 14-16 тисяч карбованців, окрім того, якщо стіни будинку можна вважати добрими, то дахи і стелі будівель, із заяв, нікудишні. Так, наприклад, перекриття стелі зроблене з грабового дерева, яке, хоч і видається дуже міцним, але, вимазане глиною, без того, що це дерево постійно не обтікає повітря, воно впродовж 2-3-х років геть протрухне і цілком може провалитися, а дахи покриті, вірніше, не покриті, а просто викладені соломою, зроблені злочинно недбало. До того ж, не дивлячись на те, що селище для переселенців збудоване ще в 1950 році, правда, відособлено, і хоча воно віддалене від електромагістралі, яка йде на кошару, не більш ніж на 300-350 метрів, світло на переселенське селище до цих пір не проведено, тоді як у всіх будинках садиби світло є» [13, с.725-726].

Водночас з переселенням у південні і східні області УРСР, у 1950 р. було започатковане тотальне зселення та ліквідація хуторів. 12 серпня 1950 р. з'явилась постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У №2467 «Про зселення у колгоспні села дворів колгоспників, а також дворів одноосібних господарств і інших не членів колгоспів, розташованих на громадських землях колгоспів у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій і Ізмаїльській областях УРСР». За оцінками дослідників, цією постановою хутірські господарства були визнані головною перешкодою колективізації села, тому передбачалося зселити хутори і одноосібників, розміщені вже на громадських колгоспних землях у колективізовані села впродовж кількох найближчих років [9].

У 1951 р. план зселення хутірських господарств у Рівненській обл. було виконано на 71,7%. Особливо повільно відбувалось зселення у Здолбунівському районі, де план виконано на 10,9%, Гошанському – 13,4%, Дубенському – 31,3%, Рафалівському – 44,6%. Будівництво і відбудова житлових і господарських будівель для родин, зселених з хуторів у колгоспні села, було організоване незадовільно – допускався великий розрив між розбиранням, перевезенням та будівництвом житлових будинків [6, арк.29].

У 1952 р. Рівненський облвиконком і обком КП(б)У поставили завдання закінчити зселення хутірських господарств і будівництво для них житлових будинків до 1 жовтня. У першу чергу передбачалося зселити самотні господарства, а також дрібні населені пункти хутірського типу з кількістю до 10 дворів [6, арк.30]. За інформацією першого секретаря Рівненського обкому КП(б)У О. Денисенка, станом на 21 жовтня 1952 р. було зселено з хуторів 4132 господарства (62,8% від річного плану), з них 1395 господарств (34,8%) переселені в південні області УРСР. З розібраних на хуторах і перевезених будинків були зведені на новому місці 1441. Це складало 34,8% від потреби переселенців, інші, очевидно, мусили зимувати в чужих людей [21, арк.4, 28]. Водночас, на 1 лютого 1952 р. у сільській місцевості тієї ж Рівненській обл. пустували (залишалися «нереалізованими») 1656 житлових будинків репресованих осіб (з надвірними будівлями ця цифра складала 2908 споруд), 655 з яких уже перебували у напівзруйнованому стані, а 100 будівель «цілком розвалились» [19, арк.2-3]. Інакше кажучи, одних людей, чії дії або думки становили небезпеку для політико-ідеологічної складової комуністичної системи, позбавляли волі у таборях і особистої власності шляхом її конфіскації на користь держави, інших людей, чії традиційні заняття і місце проживання не вписувались у соціально-економічну складову комуністичної системи, позбавляли волі у колгоспах, руйнуючи їх традиційний життєвий уклад і знищуючи майновий суверенітет.

Про методи, які практикувались для зселення хуторян, дізнаємось з доповідної записки голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи першому секретареві ЦК КП(б)У Л. Мельникову від 24 червня 1951 р. У ній йдеться про насильницьке зселення жителів х. Яцулі Літвицької сільради Дубровицького району Рівненської області, до чого їх брутально спонукали представники місцевої номенклатури. 28 травня 1951 р. на х. Яцулі приїхали голова колгоспу ім. Чапаєва Білий та завідуючий сільгоспвідділом Дубровицького райвиконкому Кот, який водночас був уповноваженим райкому КП(б)У по Літвицькій сільраді. Зайшовши в двір до одноосібника А. Стасюка, Білий запропонував йому негайно переселитись у с. Літвиця, а також заплатити за випас коня на колгоспному полі. У відповідь Стасюк заявив, що буде переселятись разом зі всіма жителями хутора. Після цього Білий з нецензурною лайкою увійшов до Стасюка в хату, розламав сокирою піч, побив вікна, зруйнував дах і частину стелі. Йдучи з двору, забрав козу господаря. Так Білий вчинив і з трьома іншими господарствами колгоспників Я. Воробей, Л. Стасюк (чоловік якої перебував у Червоній армії) і К. Колесник. Під час перевірки працівниками апарату Президії Верховної Ради УРСР вказаних фактів на місці Білий намагався пояснити свої незаконні дії тим, що х. Яцулі ще восени 1950 р. був намічений до зселення Дубровицьким райвиконкомом, але ніхто з жителів хутора до цього часу не переселився. Як виявила перевірка, пояснення Білого не заслуговали на увагу, оскільки належної підготовчої роботи щодо переселення не було проведено, нові садиби для переселенців у природі не відведені, транспорт і робоча сила для надання їм допомоги в перенесенні будинків колгоспом не виділялись, а велись лише загальні розмови про переселення [13, с.710-712]. Зазвичай, цими «загальними розмовами про переселення» й обмежувалась допомога місцевої номенклатури хуторянам у його здійсненні, проте виконання планів переселення, намічених відповідно до рішень центральних органів влади, вона вимагала беззаперечною, не цураючись при цьому вживати брутальні, насильницькі, позазаконні дії щодо селянства.

Нерідко місцева влада у своєму прагненні догодити центрові не звертала уваги на його керівні вказівки. Секретар Рівненського обкому КП(б)У Т. Жуков, доповідаючи в травні 1951 р. у ЦК про виконання завдань колгоспного будівництва у зв'язку з укрупненням колгоспів, прохопився про помилки, допущені в Здолбунівському і Сарненському районах при вирішенні питання про зселення хуторів до колгоспних сіл. Замість того, щоб проводити зселення хуторів з кількістю до 25 дворів, відповідно до рішення Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, керівники цих районів намітили зселити поселення з кількістю дворів від 120 до 300 [20, арк.202].

У 1952 р. план зселення хутірських господарств у цілому по західних областях УРСР склав 51350, станом на серпень – вересень 1952 р. переселено 26922 господарств (52,4%), з них 6258 господарств (23,2%) – у південні області УРСР. Водночас, перевезено будівель до місць вселення 21862 (81,2%) [21, арк.2]. Тобто, у 1952 р. практика насильницького зселення хуторів досягла найширшого з початку кампанії розмаху, без огляду на створення елементарних умов для сімей переселенців.

Процес зселення хуторів тривав до кінця 1950-х рр. Закомплексоване на примарних перевагах великого соціалістичного виробництва більшовицьке керівництво не цікавило оптимальні розміри селянського господарства. У найтиражнішому радянському журналі «Огоньок» у березні 1956 р., вже після XX з'їзду КПРС, було вміщено матеріал під назвою «Велика колгоспна розмова» про звітно-виборні збори в одному з селянських колективних господарств на заході СРСР. Як зазначив автор, «особливо хвилюючим питанням порядку денного було зселення хуторів». Коли питання поставили на голосування, піднявся «ліс рук» за. На запитання «хто проти?» підвівся старий, який теж «двома руками» був за зселення «проклятих хуторів», однак його хвилювало інше: «Як будемо чинити з садами?» [12, с.5].

На місці колишніх хуторів і «неперспективних» сіл лишилися не тільки рештки садів, колодязів, контури садиб, а й подекуди покинуті цвинтарі – майже зникла (зселена) пам'ять про трагедію західноукраїнського села середини ХХ ст., спричинену тоталітарною комуністичною системою.

Джерела та література

1. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф.400, оп.1, спр.141.
2. Держархів Рівненської обл., ф.Р-204, оп.5, спр.28.
3. Держархів Рівненської обл., ф.Р-654, оп.1, спр.25.
4. Держархів Рівненської обл., ф.Р-654, оп.1, спр.40.
5. Держархів Рівненської обл., ф.Р-654, оп.1, спр.52.
6. Держархів Рівненської обл., ф.Р-654, оп.1, спр.62.
7. Держархів Рівненської обл., ф.Р-654, оп.1, спр.67.
8. Літопис УПА. Нова серія. – Т.3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943-1959. – Київ-Торонто, 2001. – 652 с.
9. Малирчук О. Аграрна партійно-радянської влади (1944-1964 рр., західні землі України): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олег Малирчук. – Львів, 2005. – 20 с.
10. Олешко П. Особливості реалізації столипінської аграрної реформи на Волині / Патро Олешко // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2009. – Вип.17. – С.65-69.
11. Остапчук С. Рисвянка і рисвянці / Сергій Остапчук. – Рівне, 2003. – 206 с.
12. Пономарев В. Большой колхозный разговор / В.Пономарев // Огонек. – 1956. – №12 (1501). – 18 марта.
13. Сергійчук В. Український здвиґ: Волинь. 1939-1955 / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.24, спр.4.
15. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.66.
16. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.94.
17. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.103.
18. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.786.
19. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.854.
20. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.1164.
21. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.1666.
22. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.1669.

УДК 94(477.8) «1945/1950»

Н. Машенко

ШКОЛИ ДЛЯ МОЛОДІ НА РОВЕНЩИНІ В ПОВОЄННИЙ ЧАС

Статтю присвячено дослідженню роботи шкіл робітничої і сільської молоді Ровенської області в повоєнний час. Аналізується процес розширення мережі вечірніх шкіл, стан їх навчально-матеріальної бази. Зроблено акцент на проблемних питаннях в роботі шкіл, зокрема, низьку успішність та відсів учнів.

Ключові слова: *школи робітничої і сільської молоді, ліквідація неписьменності, учнівський контингент, Ровенська область.*

The article deals to the research of work working and country youthhead in Rivne region in postwar period. Installed, that in region in short terms was created an extensive system of schools for young workers and established an education process, what is an achievement of soviet government. The content of education in evening schools was totally controlled by regulations and was consistent to the ideology. However, there were problems with financial and methodological support of evening schools, what case a bad marks for students. An important question in postwar period became providing schools with professional young personal.

Key words: *schools of working and country youthhead, elimination of un-writing, student contingent, Rivne region.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Інтегрування освіти незалежної України в європейський освітній простір вимагає формування особистостей, здатних вчитися протягом всього життя.

У цьому контексті актуальними стають певні аспекти повоєнної історії, зокрема процеси, що відбувалися в сфері освіти працюючої молоді. У наукових колах тема викликала інтерес вже в перші повоєнні роки. В цей час з'явилися роботи Володарського Л. [4], Бухала С. [2], Філліпова О. [27], у яких в агітаційно-пропагандистському напрямі охарактеризовано процес розгортання народної освіти після війни. За доби незалежної України досліджували проблему функціонування шкіл для молоді Перехрест О. [25], Компанієнко О. [17], Кучеренко Г. [19]. Ці праці об'єктивно висвітлюють особливості становлення вечірніх шкіл в УРСР, проте жодна з них ґрунтовно не розглядала питання становлення шкіл робітничої і сільської молоді на Рівненщині.

Метою статті є дослідження особливостей функціонування радянської системи вечірньої освіти на Рівненщині в 1945 – 1950 році. Постановка мети ставить такі завдання: охарактеризувати процес становлення радянської системи освіти працюючої молоді, проаналізувати динаміку змін в мережі вечірніх шкіл в означений період, визначити переваги і недоліки в роботі робітничих і сільських шкіл для молоді.

Виклад основного матеріалу й отриманих результатів дослідження. Проблема освіченості молоді та дорослого населення на Рівненщині на початку ХХ століття мала свою специфіку, що спричинена колонізаторською політикою спочатку Російської імперії, а згодом Другої Речі Посполитої, в складі якої перебував край в міжвоєнний період. Незважаючи на позитивну динаміку в царині освіти в Польській державі, адже впродовж 1937/1938 н. р. на західноукраїнських землях початкову школу відвідували 85 % дітей від 7 до 13 років, а кількість загальних шкіл у Волинському воєводстві, де перебувала Рівненщина, складала 3101 (більш ніж в 1,5 рази більше, ніж у 1922/1923 н. р.), близько 70 % жителів воєводства були неписьменними [28, с.26; 26, с.57]. Покращити ситуацію з грамотністю серед населення намагалась рівненська „Просвіта”, з ініціативи якої проводились курси для неграмотних українців, проте вони не могли вирішити проблему масштабної неписьменності в краї [5, с.108].

З вересня 1939 року, після встановлення в Західній Україні радянської влади, питання ліквідації неписьменності молоді та дорослих набуває особливого значення. Згідно даних Ровенського обліконкому трудящих в 1940 році в області нараховувалося 142036 неписьмених та 87828 малописьмених громадян, з них на цей час були охоплені навчанням в школах і гуртках 49312 осіб. Втім, з 1941 року, після початку німецько-радянської війни, зрушення в сфері освіти молоді і дорослих зупинені, оскільки німецький „новий порядок” взагалі не передбачав навчання цих категорій осіб [22, с. 213].

Робота шкіл в Західній Україні відновлена в 1944 році, згідно Постанови РНК УРСР від 28 вересня 1943 р., яка передбачала створення розгалуженої мережі вечірніх шкіл для молоді, що працювала на виробництві і не мала можливості навчатися у денних загальноосвітніх школах [3, с. 32 – 34].

Для цієї категорії учнів організовувались вечірні школи робітничої і сільської молоді. Школи робітничої молоді відкривались в містах, і за типом, як правило, були семирічними або середніми, в той час як школи для сільської молоді передбачали початкову чи семирічну форму навчання. Законом про четверту п'ятирічку передбачалося створення такої кількості шкіл робітничої та сільської молоді, яка могла б забезпечити всю молодь, яка бажає підвищити свій рівень освіти [24, с.44 – 45].